

«ЧИТАННЯ
ТВОРИТЬ ЛЮДИНУ
ЗА ПОДОБОЮ
БОЖОЮ»

Віталій Капранов,
український письменник, видавець,
публіцист, громадський діяч

Володимир Моренець (В. М.): Сьогодні ми мали зустрітися з братами Капрановими, але пік гострих респіраторних захворювань змусив Дмитра лишитися вдома видужувати, а Віталія Капранова ми бачимо перед собою. Письменник, видавець, патріот, волонтер і все, що асоціюється з бурхливою діяльністю двох прекрасних синів України, які фактично обидва тут, бо Віталій мене запевнив, що говоритиме двома голосами і вдвічі швидше: одним голосом — своїм, застудженим, а другим — Дмитровим, ще більш застудженим. Отже, пане Віталію, Вам слово.

Віталій Капранов (В. К.): Дякую. В літературу ми прийшли із бізнесу, хай як це дивно звучить. Тому я — один із вас. До речі, коли ми приїхали до Києва, єдиний на той час українськомовний журнал, який продавався у кіосках, називався «Один із нас». Але ми не один, нас двоє. Отож, колись ми займалися реальним бізнесом, бо видавництво — це не зовсім бізнес. Про видавництво я вам розкажу окремо. Колись ми «дєлалі дєньгі», все було по-дорослому. Потім за підсумками цього «дєла» написали роман про бізнес, у якому ми крутилися, під назвою «Щоденник моєї секретарки». Події твору розгортаються протягом 1998–2004 років. Герой — це, фактично, наше третє «я». Описані в романі події абсолютно достовірні. Єдине, що ми зробили, — змінили імена героїв, хоча багато хто з них все одно себе впізнав і тепер із нами не розмовляє. Але тепер ми і грошей не пиляємо, бо самі знаєте, що тепер все зовсім інакше. Наш бізнес-шлях я б назвав сповіддю, якби там були правдиві імена. Роман вийшов дуже веселий, тому що той бедлам, який тоді коївся, починаючи від адміністрації президента і закінчуючи телеканалами, які його обслуговували, передати словами майже неможливо, ми спробували це зробити образно, засобами письменництва.

Насправді ж історія сумна, як і будь-яка правдива історія. Приїхавши в Україну 1998 року, ми побачили, що в країні немає українських книжок. Тобто, зовсім. Хто із вас пам'ятає ті часи, не дасть мені збрехати. Нуль цілих хрін десятих, взагалі! Ми якраз написали свій перший роман після повернення з еміграції (певний час ми жили в Росії), треба роман видавати, а ніде і ніяк. Але ми — люди бізнесу, тому далі відбулася

класична історія, описана О'Генрі в романі «Королі та капуста»: приїхали і бачимо, що всі ходять босяка, отже, потрібно продавати взуття. У нашій ситуації — немає книжок українською мовою, але є українці, треба видавати і продавати українські книжки. На цьому ми і розорилися, як і герой О'Генрі, ви пам'ятаєте. Бо класики не брешуть. Ми ще раз на собі перевірили всю цю історію, але захопилися процесом створення нових сутностей, бо книжка — це унікальний продукт, де ти щоразу створюєш щось абсолютно нове і виводиш його на ринок. Це, мабуть, найкраща лабораторія і поле для досліджень. Уявіть себе менеджером «Кока-Коли», який щороку повинен викласти на ринок мінімум 15–20 нових «кока-кол». Це неможливо, це самогубство двома пострілами. А видавці це роблять, причому на раз-два. Якась не зайшла, якась зайшла, звичне діло, хоча роботи по створенню нової сутності, що називається «книжка», в принципі, стільки ж, як і з виготовлення напоїв. Тобто, потрібно пройти весь той шлях, що проходить будь-який виробник будь-якого товару, створюючи новий бренд. Але повернімося до творчості.

Що нас підштовхнуло до того, щоби займатися цією невдячною справою, яка називається видання книжок? Ми писали. Як люди, яким щось дано, воно в тобі кипить, вирує і пирскає, і ти не знаєш, на кого все це вилити. Потім шукаєш свій шлях. Куди йти? Кому це цікаво? Автор зі своєю книжкою — це найстрашніше у цьому світі, це — катастрофа. Але ти повинен пройти цей шлях, зрозуміти всі підводні течії, всі небезпеки і врешті — вирватися! Сьогодні можемо сказати, що ми цей шлях пройшли, що ми творимо щось таке, що потрібно людям. Я вам зараз на конкретних прикладах покажу, трішки ілюзійнізму.

Візьмемо, наприклад, книжку, яка називається «Мальована історія незалежності України». Судячи з назви, це не художня проза, це щось прикладне. Історія створення дуже проста. Молодший син Дмитра закінчував школу. Якось підходить і каже: «Батьки, у мене особиста драма, я цього року складаю ЗНО з історії. Поясніть мені, будь ласка, простими словами, як це запам'ятати. Українська історія — це каша з князів, гетьманів, письменників, їх запам'ятати неможливо, бо там немає жодної системи, жодної логіки». І ми кажемо: «Синку, ти учиш історію України, а ми свого часу вчили

історію Української РСР. Це була ганебна така маленька книжечка, яка раз на чверть звідкись діставалася. Ото якраз і є “взагалі нічого”». Але ми подумали, що він же не єдина дитина, яка не знає історії. Ми не знаємо і більшість батьків та їхніх дітей також не знають. І виникає слушна пропозиція: давайте напишемо історію для всіх дітей, а разом і для дорослих.

Сказано — зроблено! Що там тієї історії — 15 томів Грушевського і до них ще якихось 115 томів інших достойних авторів. І почали ми розбиратися з історією. Але оскільки ми родом із бізнесу, то одразу поставили собі питання: а для кого ми пишемо, хто наш читач? Як ми уже домовилися, це, насамперед, діти, тобто молоде покоління. Щоправда, декотрим нашим дітям уже під тридцятник, але це все одно молоде покоління, і воно мало чим відрізняється від теж молодого, хоч і сивого, тобто від нас. Ми маємо спільні риси — ми не любимо товстих книжок, ми любимо книжки з картинками. У часи нашої юності книжка з кольоровими ілюстраціями була величезною цінністю. Сьогодні ж будь-який сайт, навіть науковий, без картинок не існує: без картинок ніхто читати не буде. Навіть для дисертації потрібні картинки, інакше наукова рада її не прочитає. Отже, книжка має бути з картинками. Крім того, ми помітили, що у теперішнього молодого покоління зник рефлекс перегортання сторінок, немає цього руху, його імітують на планшеті, відтворюють мишкою. І ми собі сказали, що наша нова книжка з історії України повинна бути, по-перше, тонкою, 80 сторінок всієї історії України від Трипілля до 1991 року; по-друге, з картинками, а, по-третє, щоб не треба було гортати сторінки. Як цього домогтися? Дуже просто, один розворот — один екран. Розквіт Русі — усе, що ви хотіли знати про Русь. На наступній — уже половці. Далі у нас відповідно Святослав, хозари. Це фактично набір екранів комп'ютера. В кінці кожної теми завжди стоїть крапка — прочитали і закрили. Вас цікавить інша тема — знайшли, прочитали і закрили. Таке парадоксальне явище — книжка, в якій не треба гортати сторінок.

Наступний наш винахід (ми за освітою не гуманітарії, а кібернетики, відповідно, наш спосіб мислення трішки інший) пов'язаний із тим, що на кожному розвороті ми розмістили мапу. З дитинства нас завжди засмучувало, якщо у книгах

мапи друкувалися зі старими назвами (наприклад, Хорезм чи Константинополь), і ти не можеш прив'язати це місце до теперішнього і не розумієш, де це було. Тому ми сказали, що в нашій книжці все буде просто: у нас є мапи і на цих мапах завжди показані кордони сучасної України, завжди. І кожен, хто орієнтується на мапі України, може зрозуміти, де це було конкретно. І це ще не все, ми всі мапи зробили в одному масштабі, вони завжди в одному місці на екрані. Тож коли ви відкриваєте першу мапу, знаходите приблизно своє рідне місто чи село, ми — Очаків, хтось — Врадіївку, інший — Хацапетівку, берете шило, проколюєте книжку наскрізь, і дивитесь, що у нашій Врадіївці було за половців, а що — за козаччини, за Другої світової війни чи УПА. Тобто, таким чином ви отримуєте книжку про своє рідне місто з додатковим ефектом, який, до речі, щоб на комп'ютерах відтворити, потрібно витратити сто тисяч мільйонів.

Далі — просте питання. Що символізує, уособлює будь-яку епоху? Безперечно — герої. Є герой — є епоха, немає героя — немає епохи. Довести це дуже просто. Кожен із вас завжди носить при собі підручник з історії України — гривні. Портрети на купюрах — найпростіший підручник з історії України. І він точно відображає наше з вами уявлення про історію. Згадаймо, хто у нас зображений на одній гривні? Святий Володимир. На двох гривнях? Ярослав Мудрий. Далі — п'ять гривень, Богдан. А тепер увага, питання: між Ярославом і Богданом скільки років і що там відбулося? Нумо запитаємо у себе чи у будь-якої людини на вулиці. Немає відповіді, бо немає героя. А якби у нас була купюра в три гривні, а на ній — король Данило, то ми би згадали, що 120 років тривало Руське королівство. Вся Русь — 200 і плюс іще 120. От ми вже ближче до Хмельницького підібралися. А якби було чотири гривні, а на них Хаджі Герай, засновник Кримського ханства, то уявіть собі, ми би з вами 20 років платили купюрами з Хаджі Гераєм. Чи стояло би тепер питання, чий Крим? Бачите, один портрет, а що відразу робить. Саме тому ми на кожному розвороті у верхньому лівому куточку розмістили обов'язковий портрет головного героя епохи.

І, нарешті, останній штрих щодо особливостей цієї книжки — на кожному розвороті ви побачите комікси для

найменших читачів. Ну, що таке комікс — зрозуміло, це маленька графічна «гіфка». В комп'ютері можна було зробити мікромультфільм, а тут це просто комікс. Розрахунок на найменших. У чому був задум? Все дуже просто. Ми хочемо, щоб ця книжка дійшла до дорослих. Жоден дорослий ніколи не купить книжки з історії, але для дитини — купить. А перед тим, як дати дитині, перегляне сам. І ви знаєте, це працює. Ми отримуємо багато відгуків, а книжці уже 5 років, це вже восьме видання, звідки читаємо: «Купив дитині, дитині читати можна, сам переглянув, дякую».

Коли ми виступали в Збаражі, підбігає хлоп в окулярах (вони тепер усі нахабні, це ми в їхньому підлітковому віці були зашугані) і каже:

— Я ваш читач.

— Прекрасно, а що ж ти там читав?

— Комікси, що ж там можна читати, там все зрозуміло.

Тобто, таким чином ми задовольнили відразу кілька вікових груп. А далі починається література, тому що література — це вміння висловлюватися зрозуміло. Як пише наш улюблений історик Віктор Суворов: «Кожній людині здається, що вона говорить зрозуміло і чітко. Насправді, це не так. 99.9 відсотка людей говорить дуже незрозуміло і дуже не чітко». Нашим завданням було зрозуміло і коротко викласти те, що написано в 15 томах Грушевського. Ніяких хронологічних таблиць з купою дат чи списків, все має бути так, щоб дитині дванадцяти років було цікаво читати. Для цього треба мати досвід, багато писати на різні теми. Це уже окрема професія, хай як це дивно звучить.

Вперше наша історична книжка вийшла 2013 року, ми отримали унікальну річ. Я не знаю, чи існують такі тонкі книжки з історії у світі, в Україні точно таких більше немає: 80 сторінок з ілюстраціями, де не треба гортати сторінок. І, дивовижно, але ми влучили в цільову аудиторію. Ось уже 5 років ця книжка — бестселер. Ми з нею періодично їздиво, виступаємо в бібліотеках і школах, показуємо ці фокуси з шилом/протиканням і таким чином вчимося.

Хочу підкреслити, що презентація книжки — це взагалі окрема історія. Кожному із вас напевно доводиться робити

презентацію якогось свого проекту. Це велике мистецтво. Ми виходимо на презентацію уже десь після п'ятого-сьомого виступу. Тобто, коли ми вперше ідемо до людей, ми складаємо список: про що не забути сказати. Потім ділимо: ти говориш про це, я — про це. Раз пройшли, ага, це неправильно, це неправильно, тут додати, тут прибрати. Лише після сьомої — восьмої презентації складається переконлива вистава. Ти уже знаєш фокуси, все розписано, де будуть сміятися тощо. В результаті виникає довіра до продукту, будь-якого, незалежно чи це книжка, чи інший проект. Тобто, правильна презентація — це ще одне велике мистецтво, якому ми вчимося постійно. Звісно, що у нас є така можливість, бо ми постійно виступаємо, щороку виводимо на ринок кілька десятків «кока-кол». Тут хоч не хоч навчишся.

Отже, я вам розказав про сучасний комбінований графічний продукт, який виходить за межі книжки. Ми не перші, хто намагався написати ілюстровану історію України. Був такий чудовий історик Михайло Грушевський. Він пробував це зробити, але в нього не було інтернету. І тому він не зміг. Я кажу про Інтернет хоча б тому, що у нас тут працювало 5 художників. Скажіть, будь ласка, як можна працювати одночасно з п'ятьма художниками зі Львова, Чернігова, Миколаєва, Рівного без Інтернету? Де взяти п'ять художників, які поруч із тобою малюють так, як тобі треба? Я вже не кажу про кількість тодішньої інформації і як її добувати. Сьогодні працювати — суцільне задоволення.

Коли ми творили цю книжку, поняття Ханщина або Ханська Україна не те що ніхто не чув, це взагалі було щось екзотичне. Сьогодні вже маємо отакенну статтю у Вікіпедії, що Україна і Запорізька Січ була під кримським ханом і сто років українська державність існувала у складі Кримського ханства! Зрозуміло, що цього в дитинстві нам не пояснювали. Татари вважалися ворогами, бо ми училися за московськими вказівками.

Ми не змогли відмовити собі в задоволенні зробити на сторінку одну підсумкову таблицю з історії України, де вказані роки українських державностей. Вони тут різні — абсолютно незалежні, квазінезалежні і васальні, різними кольорами позначені. От, будь ласка, перед вами таблиця державності

України. Коли донька побачила — вигукнула: «Батьки, де ви були, коли я ЗНО складала!» Поки ми писали цю книжку, дитина вже не тільки склала ЗНО, а й Могилянку скінчила.

Зверніть увагу, у нас було по три державності одночасно, але не було дня, коли б ми не мали власної державності. А нам говорять, що українці — хронічно бездержавні, що нас водив Кравчук по пустелі сорок років, привів у Біловезьку Пущу і там у преферанс виграв нам країну. І все, що подано в книжці, не якісь наші вигадки, а науково доведені історичні факти, оскільки ми запросили дуже поважних консультантів. Для прикладу, ХХ століття нам рецензував Володимир В'ятрович, знаний історик, директор Інституту національної пам'яті. Просто ці факти треба було скласти. А коли ти їх складаєш, ти раптом виходиш на новий рівень усвідомлення і кажеш — ну нічого собі, оце так-так!

Починали ми цю книжку з чіткого уявлення, що між Ярославом і Богданом було (монголо-татарське ярмо, Дике поле або Руїна, як у нас деякі уявляють). А насправді — нове усвідомлення, нове розуміння, нова філософія, новий підхід до цього.

Книжка вийшла у вересні 2013 року, перед Революцією гідності, ми встигли з нею об'їхати більшість обласних центрів і університетських міст України. Не потрапили лише в три області — Донецьку, Луганську і Крим. Так сталося. Тим не менше, книжка виявилася актуальною, бо саме 2013 року дуже гостро постало питання, хто ми і що ми робимо на цій землі.

Історія України в її сталінсько-карамзінському річищі написана без урахування того, що тут живуть українці, вона не передбачає існування українців. Там дуже просто: прийшли скіфи — пішли скіфи, прийшли половці — пішли половці, прийшли німці — пішли німці, готи, шмоти, отакий прохідний двір, де ходять різні люди, а у XVIII ст. раптом в ньому виявили якихось українців. Це, якщо говорити коротко про радянський дискурс. Але, якщо на землі живуть люди, то вони нікуди не діваються, прийти можуть, піти не можуть. Як можна уявити, що жили собі скіфи, зібрали речі і пішли, і ніхто не залишився. Коли тут затоплювали водосховище, навіть тоді не могли людей вигнати. Із чорнобильської зони не могли вигнати, хіба тільки повмирили,

а тут скіфи зібрали валізи і пішли. Не буває. Так чи так автохтони (тутешні) завжди були.

Інше питання — історія степу. Сьогоднішня війна — це проблеми історії степу. Тому що відповідно до сталінсько-карамзінського викладу в степу було Дике поле, потім прийшла Катерина, вони з Потьомкіним заселили Дикий степ і це стало Новоросією. Саме тому ми приділяємо велику увагу історії Кримського ханства та історії половців, які зовсім не були нам ворогами. Коли ми говоримо про кочівників, то уявляємо собі циганські вози під наметами, які кудись там помандрували. Насправді це було зовсім не так, тому що кочівник — це не Марко Поло і не Афанасій Никітін, він іде за худобою, а худобі треба їсти траву, тому кочівники не ходили від Дніпра до Іртиша, вони пересувалися по певній території, мало того, вони домовлялися із сусідами, щоб не вийшло так, що ми траву поїли, а ти прийшов. Це була ціла система управління, і найменше кочове село, яке рухалося, називалося половецьким словом «курінь». Керівник куреня звався курінним. Система куренів утворювала адміністративну одиницю, яка називалася кіш. І, відповідно, керівник називався кошовим або кощієм. Зверніть увагу, кощій і кошовий — це синоніми. А як же Кощій Безсмертний, питаєте. Дуже просто. Кощій Безсмертний прийшов до нас із російського фольклору. Коли прийшла на наші землі монгольська Орда, вона зіштовхнулася з половцями. Залісся тодішне, потім — Московія була союзником Орди, і половці воювали, звісно, з окупантами — Ордою та Московією. Союзником половців була Русь, і половці разом із Руссю воювали з Ордою та Московією, пригадайте битву на ріці Калці. У половців були летючі загони, їхні столиці зазвичай були на островах у річці. Вони налітали, їх розбивали, убивали їхнього кошового, кощія, а тоді знову приходив хтось із новим кошем. Їх убивають — вони приходять, їх убивають — вони приходять. От звідки міф про Кощія Безсмертного, найбільше лихо, найбільше зло. Тому нам радянські історики половців подавали як ворогів українців.

Ми знаємо також, що мусульмани — вороги християн і що воїни Кримського ханства нападали, забирали ясир, палили церкви. При цьому виявляється, що на території Кримського ханства ще з апостольських часів існувала християнська

єпархія під назвою Готська. Тобто, коли туди прийшли Кирило і Мефодій, там уже було християнство. А хто знищив християнство у Криму? Катерина II. Християнство у Криму існувало під рукою хана, але було знищене російськими окупантами в 1783–1787 роках. На голову налазить? Мені ні. Але це було. Тому ми говоримо, шановні друзі, ми не знаємо своєї історії, і наше завдання — випрацювати уже зовсім інше апіорне ставлення. Коли ми чуємо «кримські татари», має відразу спрацьовувати, що мусульмани не вороги, а зовсім навпаки, тому що всі найбільші перемоги Україна здобувала в союзі з кримськими татарами. Хмельницький мав союз із кримськими татарами. Виговський під Конотопом, Петро Дорошенко. Його дід, Михайло Дорошенко, був першим, хто уклав письмовий договір про дружбу та співпрацю з кримським ханом і загинув, воюючи з турками в Криму на боці кримських татар. А 1918 року першою утворилася Кримська народна республіка, потім — Українська народна республіка, і вони відразу підписали союзний договір.

Але Кримське ханство — це не лише Крим, це ще і Одеська, Миколаївська, Херсонська області, плюс шмат Донецької, шмат Луганської і Кубань. І тут треба стати на горло сталінсько-карамзинському дискурсу, бо, на превеликий жаль, сучасна історична наука в Україні досі базується на тих самих сталінсько-карамзинських принципах. З цією наукою ми доісторилися до війни. Тому нам треба зрозуміти, що Україна — це цілісна держава, яка має цілісну україноцентричну історію. Бо, якщо ми пишемо історію України, де центром не є Україна, то виходить історія Української РСР. А якщо ми пишемо україноцентричну історію, то, чесно кажучи і водночас на жаль, наша — чи не єдина книга, де йдеться про історію України як про єдине ціле, разом із Кримом, із усіма її землями...

В. М.: Можливо, ще Володимир Білінський?

В. К.: Володимир Білінський займається спростуванням міфів. Це добре, але я хотів би, щоб наші діти не читали Білінського і не знали тих міфів. Найстрашніше все будувати від заперечення. Виходить, що спочатку дітей треба навчити цих капостей, а потім їх заперечувати. Краще

відразу подавати картину, яка, по-перше, історично правдива, по-друге, простіша, де нічого не треба спростовувати. Я думаю, що історики так чи так це зроблять, просто поки що не знайшлося амбітного науковця. Кожен історик сидить у своїй темі, у своїх межах. Якщо у XX столітті, то це 30 років, якщо давніше, то півтори, дві сотні років. У нього рука не піднімається написати щось глобальне, бо колеги дорікнуть: «Чому не в своє лізеш, ти ж фахівець визвольних змагань, чому ти в козацчину лізеш!» А ми не історики, ми письменники, нам простіше: ви вивчали, а ми по ваших слідах написали.

Після успіху цієї книжки ми думали, чого би його ще доброго написати, щоб книжку теж купували. Зауважили, що нині на вістрі цікавості інформація про українські традиції. Хоча з українськими традиціями теж нелегко. Здавалося б, що ми зустрічаємося з українськими традиціями в музеях, на фольклорних фестивалях і все. Насправді ж це відбувається на кожне свято — на Великдень, Різдво, Маковія, Покрову, Трійцю, Купала... Тому ми вирішили, що книжка про українські традиції буде розповіддю про українські свята, такий собі календар українських свят. За аналогічною технологією: з картинками, коротко, структуровано і зрозуміло. Чотири сезони. У меню — свята, які будуть у цьому сезоні, та розповідь про назви місяців і прислів'я для того, щоб їх краще запам'ятати, бо більшість сучасної молоді швидше скаже нуль восьме, аніж згадувати назву місяця, чи це липень, чи серпень. Ми в дитинстві вчили віршик: «Січень січе, лютий лютує, березень плаче, квітень квітує». А сучасні діти чи то не вчать, чи то не асоціюють. Далі — розповіді про свята державні, бо книжка ж називається «Веселих свят». День Конституції, наприклад, тут обов'язково має бути. Ну а далі народні свята за єдиною системою. Коротко — церковна версія, розповідь про народні традиції, оскільки всі наші теперішні свята — це суміш народних і церковних традицій. Обов'язково ритуальна страва, яку діти з мамою можуть приготувати. Загадки, пов'язані зі святом, ігри, не комп'ютерні, а на свіжому повітрі або в хаті, якщо зима. Обов'язково прикмети, пов'язані зі святом, пісня з нотами. Ноти перевірені музикантами. І рукомесло, тобто те, що робиться руками.

На початку творення книжки ми намалювали собі таку матрицю, з чого складається свято. Що їмо, що співаємо, що граємо, що руками робимо. Зрозуміло, що тут інформація різна по різних святах. Наприклад, Явдохи взагалі мало-відоме свято, а Коляда — це суцільні пісні. Коли ми писали про коляду, підібрали всі варіанти побудови колядок. Шляхом вивчення народного матеріалу ми дійшли різних систем повторів, десь на п'ять-шість систем повтору колядок. Щоб група колядників колядувала добре, достатньо, щоб колядку знав хоча б один, решта підспівує там, де сказали. Ми підібрали сюди колядки на всі системи повтору.

На свята, починаючи з Андрія, особливо на Різдво, ми проводимо заходи під назвою «Коляда Юніверситі». Можна було просто назвати «Школа коляди», але «Коляда Юніверситі» виглядає більш модерно. Ми ж усі сучасні, європейці. Під час одного з таких заходів ми їздили у Світлодарськ, на передову, виступали перед дітьми, які живуть під пострілами. Реально за півгодини було створено гурт колядників із дітей, які в кращому разі знали «Добрий вечір тобі, пане господарю». Ми навчили їх системі повторів, і ці діти заколядували, як солов'ї.

Наші старання не залишилися не поміченими Господом Богом, і 2014 року він прислав нам гінця. Прийшов батюшка із Київського патріархату і запропонував написати книжку з історії Церкви. Чесно кажучи, історія Церкви ще темніша за історію України. Там взагалі чорт ногу зламає. Володимир хрестив Київ, патріархат московський, а ще є УАПЦ, а ще греко-католики, штунди, старообрядці, і ще бозна-хто. Коротше кажучи, все нагадує темний ліс. Але шляхом технологій, які ми вже засвоїли на той момент, тобто збір інформації, відсіювання, структуризація, ми впоралися, і цього року вийшла книжка «Історія нашої Церкви», яку ми жартома назвали «Назустріч Томосу-2018».

Щодо Томосу. Сьогодні РПЦ — найбільша Православна Церква. Але 40 відсотків приходів РПЦ — українські. У Вселенського Патріарха Варфоломія є шанс одним Томосом відламати у Кирила половину приходів і отримати собі союзника у вигляді Української Православної Церкви, який буде співрозмірним з РПЦ. Одним Томосом він відбиває голову російському нахабі, який підняв на нього хвоста,

і одночасно отримує потужного союзника. Тому жодних сумнівів, що нам дадуть Томос, ні в кого не може бути. Тим більше, ви ж бачите, що все іде, як по нотах. Це питання, яке взагалі не обговорюється. Саме тому ми тут поставили дату, коли ми його отримаємо, щоби продемонструвати, що ми не сумніваємося ані хвилини. Це чиста політика, а у Візантії з її древньою традицією політику робити вміють.

«Історія нашої Церкви», як і «Історія України», зроблена з коміксів, з портретом головного героя, з портретом другорядного героя, тому що в історії церкви дуже важливі питання святих, і найпоказовіше має бути висвітлено. От у такому стилі, по можливості легко і зрозуміло, викладається вся історія.

Цікаво, що коли ми занурилися в історію Церкви, то з подивом з'ясували, що історія Церкви — це не тільки історія, у якій один піп щось сказав іншому попові, історія Церкви — це ще й історія освіти. Заклад, у якому ми сьогодні спілкуємося, не дасть збрехати. Чи знаєте ви, що першим, хто дав попам завдання навчати дітей грамоти, був Ярослав Мудрий? Ось звідки пішли у нас церковно-приходські школи. Спершу дітей просто навчав піп, а з часом поступово це переформувалося у школи. І саме тому Гійом де Боплан, який приїхав до козаків у XVII столітті, залишив потомкам свій опис подорожі Україною з такими словами: «Найдивніше те, що тут всі вміють читати, і діти, і навіть жінки». Француз був здивований, що жінки вміють читати. Так, наші жінки вміють читати з часів Ярослава Мудрого, а французькі жінки навчилися читати у XVIII столітті. От вам різниця, феномен, з яким ми сьогодні стикаємося.

Отже, вийшла історія не тільки Церкви, але й історія освіти, а також історія книгодруку. Друкувалися спершу церковні книжки. Друкарні працювали в Києво-Могилянській академії, в Острозькій академії, — на той час це були духовні навчальні заклади.

Ви будете здивовані, якщо я скажу, що першу обсерваторію у Києві відкрив, привіз сюди телескоп і поставив його на вежу священник Іриней (в миру — Іван Якимович Фальковський, 1762–1823). До речі, з 1783 по 1804 роки Іриней (Фальковський) викладав у Києво-Могилянській академії (алгебру, геометрію, астрономію, архітектуру, змішану математику, гідрравліку, оптику, історію, географію, поезію, німецьку мову, філософію,

теологію), а у 1803–1804 роках був ректором КМА. Себто ця людина не чужа всім, хто пройшов через Могилянку. У книзі про нього є комікс. Знаменита історія, як він показував монахам зірки, як вони від цього телескопа тікали, бо там якесь каміння і щось горить. А він їм розповідав, що це «у вас в голові горить, а Бог створив небо, землю і зірки».

Це також історія мистецтва, історія музики. Чи знаєте ви, що в російській церкві багатоголосся заборонялося аж до часів Нікона, а це вже XVII століття. Те, на чому досі базується українська музика, зокрема церковна, було заборонено категорично, співали тільки в унісон. Історія музики — це великою мірою історія Церкви! Ми теж про це не знали, допоки не почали писати книжку. Зверніть увагу, людина краще засвоює матеріал, якщо сама його комусь пояснює. Не знаєш — напиши книжку, написав книжку — знаєш. Чому дисертації пишуть? Щоб розібратися.

Коли ми писали історію Церкви, пішли до істориків Церкви, які викладають в Острозькій академії, попросили почитати, перевірити, підказати. І раптом наштовхуємося на старі пеньки. Наприклад, ми визначаємо 1169 рік як початок падіння Русі і вживаємо термін «монгольсько-суздальські загарбники». А рецензент каже — стоп, який 1169 рік? Я відповідаю: «Руйнування Києва Боголюбським, що не так? Прийшов Андрій Боголюбський із Суздалі, зруйнував дощенту Київ, украв ікону Вишгородської Богоматері, яка тепер є головною святинею у Москві під назвою Володимирська. Є навіть ікона “Андрій Боголюбський краде ікону Божої Матері”, де він тікає з цією іконою. І сміх і гріх! Перший раз напали, а потім прийшли з монголами і добили. Історики ж нам у відповідь: “Вас не зрозуміють, мусимо дати пояснення, що таке монгольсько-суздальські загарбники, тому що вони ж татаро-монгольські”. Я кажу: “Господи, які татаро-монгольські? Тоді ж татар іще не було, їх назвали татаро-монголами вже за часів Катерини!”» Татари взагалі виникли значно пізніше, це нащадки половців і вороги монголів, це якраз нащадки тих половців, які пліч-о-пліч разом з нашими стояли на річці Калка. Вони жили в Таврії, Північному Причорномор’ї і в Криму стали татарами, а ті, які жили північніше, стали козаками. Саме тому їх важко розрізнити між

собою, татар і козаків. У них стільки спільного — поки такий не заговорить і не перехреститься, не розпізнаєш. Нам же казали, що козаки — це орден, який захищав християнську віру від поганих бусурман. Тоді постає питання, а коли перша церква з'явилася на землях запорізьких? У 1576 році, люди добрі. В 1576 році — перша церква, який тоді орден, що вони боронили? Але якщо вважати, як ми, що це розділився половецький етнос, коли одна його частина прийняла християнство, а друга — мусульманство, то тут все чітко: ти з якого боку, з цього чи з того? З цього — проходи! Кримців, до речі, теж називали козаками. Там ціла історія про козацько-кримські загони і окрема історія про походження слова «козак».

І наші відкриття, про які ми тут говорили, щодо Готської єпархії. Чи знаєте ви, що коли прийшли монголи, то для них дуже швидко була організована християнська єпархія під назвою Сарайська? В Сарай-бату була утворена Сарайська єпархія Православної Церкви. А ми говоримо, що монголи зруйнували Десятинну церкву. Так, зруйнували. Але монголи не були ворогами християнства, тому що у них була своя монгольська християнська єпархія в Сарай-бату. І будь-яка грамота монголів починалася: «Іменем ваших богів і іменем нашого хана ми вам наказуємо». Монголи були типовими язичниками — «вірте в кого хочете, тільки гроші платіть». Вони ішли чітко за північною гілкою Шовкового шляху до України, далі — через Карпати і верталися назад. До речі, окупації тут не було, окупація була тільки в степових землях, там, що у нас тепер називається лісостеп, південно-східна Україна. Це був кордон Орди. А у Києва, у Холма був васалітет.

А чому спалили Київ? Справа в тому, що монголи за традицією нищили міста, де було вбито їхніх послів. Коли монголи прислали послів до Києва, на княжінні якраз сидів князь Михайло Чернігівський, котрий наказав убити послів. Саме тому згодом Київ спалили, так смо як і знаменитий «злой город» Козельськ, в якому теж вбили монгольських послів. Хоча більшість міст вони взагалі не чіпали — платиш данину, і бог з тобою. Михайло Чернігівський, до речі, згодом був долучений Церквою до лику святих. Такі історичні парадокси. Через Михайла Чернігівського спалили Київ, а його зробили

святим. Бо історія каже, що йому монголи наказали вклонитися ідолам, а він не вклонився. Насправді ж воно трішечки не так. Бо монголи просто впізнали людину, яка вбила їхніх послів. І коли ти пишеш історію Церкви, намагаєшся лавірувати між такими речами — не можеш цього не написати, бо ж він таки святий, але маєш писати, як все було насправді.

В. М.: *Євстратій Зоря схвалив книжку?*

В. К.: Так, тут і благословення є, власноруч патріархом написано. Євстратій Зоря був одним із наших провідників у цій справі. Він у нас, якщо хтось не знає, архієпископ Чернігівський і Ніжинський. Михайло Чернігівський у нього, звісно, улюблений святий. Владика каже, що ця історія не є таємною, але на ній не потрібно акцентувати. Вона взята зі звичайних історичних джерел. Але хай він просто буде святий, і ви з нього не будете робити щось велике. Треба спокійно до цього ставитися, тому що питання святості — це темний ліс. І Євстратій ставиться до цього дуже правильно: питання святості й питання канонізації — це абсолютно різні речі.

Щодо написання книжок, мушу сказати, що коли ти стаєш відомим письменником, то потрапляєш у рабство. Якось ми спілкувалися з Андрієм Курковим, і він каже: «Знаєте, чому я став письменником? Я не люблю ходити на роботу». Він працював охоронцем у в'язниці, там робота не пильна, але треба рано вставати, і його це так дістало, що він вирішив не ходити на роботу, тому і став письменником. Я спитав, чи справдилося? А він мені: «Це жах, я знаю свій розклад поїздок і виступів на два місяці наперед. Мене, як собаку, тепер не на роботу, а на літак садять, в Сінгапур-Шлінгапур і назад. Не дають зітхнути, в небо подивитися».

Ось так, людина не хотіла ходити на роботу, а в результаті стала рабом видавців. Ми, слава Богу, ще не стали рабами видавців, бо самі видавці. Але ми стали рабами читачів. Тому що читач хоче раз на рік нову книжку. А у нас цикл визрівання і написання книжок — це процес, де від ідеї до реалізації іноді проходить 10 років, іноді менше, але менше трьох років ніяк. А читачеві треба щороку давати книжку. До речі, книжки, про які я розповів, з'явилися в результаті думки, що ти

повинен раз на рік дати читачеві нову книжку. Але одна книжка не заважає роботі над іншою книжкою, і процеси — тут чисто науковий, тут творчий, вони можуть писатися окремо.

Тому минулого року ми вирішили зробити хід конем і написати книжку публіцистичну, яка не вимагає такої великої роботи, як художня. Щоб Майдан не забувався, ми вирішили здійснити розслідування подій на Майдані. Це наш свіжий Майдан. Книжок про Майдан, реальних, ґрунтовних досліджень, немає. І ми тоді вирішили розслідувати події на Майдані шляхом «допиту» свідків. Бо це, по-перше, найнадійніша річ. По-друге, ми ж літератори, для нас персоніфікація, про яку ми говорили, одна з найбільш ґрунтовних речей. Ми йшли не до звичайних свідків, бо на Майдані був кожен із нас, а до людей, які стояли у визначальних точках у визначальні моменти, щоб вони нам розповіли, як це тоді виглядало. Наприклад, на переговорах з Януковичем. Хто з нас був на цих переговорах? Отож. Тоді постало питання, як нам підібрати цих свідків. Щоб зрозуміти глибину цього питання, уявімо собі, що ми прийшли до Олександра Васильовича Турчинова і спитали: «Пане Олександре, розкажіть, як було діло, як ви стали виконувачем обов'язків президента?» Гадаєте, розкаже? Ні? Чому? Бо він на цьому заробив, так би мовити, піднявся. Там для нього може бути незручна правда, яку він ніколи не розкаже.

Тому ми вирішили, що треба йти до людей, які на Майдані нічого не нажили. Як ми, пішли на Майдан письменниками, нажили сивого волосся й повернулися назад. Значить ми можемо сказати правду, те, що бачили. Друге — ми вирішили взяти свідків, які один одного не люблять. Якщо ти береш у свідки друзів, однопартійців, то з'ясується, що Майдан робила тільки «Свобода», всі інші їй лише заважали. Чи там БЮТ на всю старався, а «Свобода» їм заважала. Однак за рахунок того, що у нас легкий характер і ми давно тут живемо, то ми, звісно, можемо підійти до людей, які один одного не люблять, і вони нам все, як було, розкажуть. Наприклад, ми ідемо до Олега Тягнибока і до Олега Рибачука. Вони один одного інакше, як агентами Кремля, не називають. А нам це вигідно, бо ми на кожного із них можемо подивитися із протилежної точки зору, в усій красі. Окрім того ми

перевіряли їх на предмет правди. Зараз це зробити дуже легко. Є архіви на всіх інформаційних сайтах. Говорить, що такого-то числа зустрічалися з Януковичем. Відкриваємо новини за цей день. Було, і він там був. А хто ще там був? У кого ще про це можна спитати? Таким чином ми отримали двадцять інтерв'ю з двадцятьма дуже важливими персонами, які вирішували долю Майдану, без перебільшень. Ярош, Кошулинський, Данилюк, багато інших. І постало питання, а як же все це запакувати у книжку, щоб вам цікаво було читати, бо, якщо це буде книжка з двадцятьма інтерв'ю, це нікому не буде цікаво.

З іншого боку, хронологія Майдану була такою заплутаною, що одного дня відбувався десяток різних подій, а потім ми могли стояти тижнями. Тобто хронологія теж не годиться. Тоді ми вирішили розбити книжку на питання, які всіх цікавлять і під ці питання підібрати шматки інтерв'ю кожного нашого героя. Книжка називається «Майдан: таємні файли», тобто тут не розділи, а файли.

Перший файл називається «Хто і як готував Майдан». Всі ми знаємо, що Майдан виник сам собою. Не підписали асоціацію, побили студентів. Але насправді виходить, що до Майдану готувалися, ще й як готувалися. Пригадаймо марш «Повстань, Україно!», який пройшов весною 2013 року, за півроку до Майдану, обласними центрами з десятками тисяч людей. Тоді ж виникли так звані «тітушки», яких тренували іти на нас. В одному з них і був легендарний Вадим Тітушко, який «прославив» свій рід на покоління вперед. Або пригадаймо Врадіївку, Миколаївська область, де вперше були застосовані коктейлі Молотова.

Наступні два файли присвячені Майдану без політики — Євромайдану, і дню, коли він закінчився. Операція «Йолка», коли все це розігнали. Спікерами тут виступають Олег Рибачук, безперечно, один з ідеологів Майдану, Вадим Васильчук, комендант Майдану, який, власне кажучи, потрапив тоді під роздачу у ніч побиття.

Ми спитали про Євромайдан і у політиків. Політики не любили «Майдан без політиків». «Майдан без політиків» не любив політиків. Казали: «Геть партійні прапори!» Ми спитали у тих і тих, як усе було. І ось тут, на перетині точок зору ми

раптом знайшли відповідь на питання, яке всіх нас тривожило: «Якого біса розігнали Майдан? Кому він заважав?» Люди і так розходилися. За два дні нікого там би не було, коли раптом на них «спустили собак» і розігнали. І от, коли ти звиряєш свідчення двох протилежних таборів, раптом розумієш, що іншого сценарію бути не могло. Був запрограмований сценарій саме силового розгону, і це стає очевидним тільки тоді, коли ти дивишся на предмет з різних боків.

Окремі розділи присвячені побудові самого Майдану і Автомайдану як унікальним революційним заходам. Я не знаю у світі аналогів Автомайдану. Про нього нам розповідає Сергій Поярков, один з найяскравіших його лідерів. Але ми знайшли людей, які готували Автомайдан іще до того, як він був організований, буквально у перший день протестів. Тоді ж ми з'ясували, звідки взявся жовтий бульдозер, пам'ятаєте, з якого Порошенко виступав? Одні казали, що це «Рошен» проплатив, інші казали, що це провокація СБУ. Ми знайшли людину, яка його поцупила, в книжці є інтерв'ю з нею. Людина не з СБУ, а з мирної партії, з ДемАльянсу, вкрала його абсолютно випадково.

Файл номер шість висвітлює, хто керував Майданом. Це питання, яке всіх тривожило. Пам'ятаєте, як Яценюк вийшов на сцену і сказав: «Якщо куля в лоб, то куля в лоб, завтра виступаємо». Настає завтра, ніхто нікуди не виступає. І що ж це за керівник? А з другого боку, давайте згадаємо Водохреще, 19 січня, з чого починалося. З того, що, коли всі кричали: «Лідера, лідера!» Той самий Яценюк виходить і каже: «Лідер — це ви, український народ». Український народ розвернувся і пішов на Грушевського. І хто тоді там був, підтвердить, що коктейлі Молотова там носили заздалегідь заготовленими ящиками. Ми це бачили на власні очі, і ми спитали, як було діло, і нам сказали: «У нас коктейлі Молотова були підготовлені заздалегідь». Ми з'ясували схеми керування Майданом, у тому числі питання фінансів, питання звітності, питання організації побуту — організації сотень, туалетів, прибирань, вивезення сміття, як утворився і діяв штаб у приміщенні КМДА тощо.

Запитання від учасників: *А Державний департамент усе-таки там був?*

В. К.: Аякже, у кожному наметі сидів. Держдеп там був постійно. Наступний файл присвячений Держдепу.

Сьогодні у нас з вами складається враження, що під час Майдану Європа і Америка нас підтримала. А тепер, читаючи архів новин, ми прийшли до шалено образливого висновку. Виявляється, з першого дня і Європа, і Америка були на боці Януковича. Якщо ви зазирнете в архів будь-якого сайту (найповніший, до речі, в «Українській правді») і проаналізуєте повідомлення тих часів, то з подивом з'ясуєте, що Європа і Америка були на боці законно обраної влади, а значить кого? Вони говорили відкритим текстом: не захоплюйте адміністрації, не захоплюйте державних будівель. Якщо ви хочете змін, ідіть у парламент, беріть слово, доводьте свою точку зору. А перекривати рух — так у демократичних країнах не роблять. Зміна в їхній риториці сталася лише тоді, коли побили студентів. А потім, коли вже почалися бойові дії, з'явилися перші загиблі, лідери Майдану побігли до них і кажуть: люди добрі, давайте щось робити, у нас тут людей вбивають. А вони їм:

— Скільки?

— П'ять.

— Та п'ять — це як автомобільна аварія.

— А скільки треба — 10, 20?

— Та ні, мало.

Торгувалися, як на базарі, доторгувалися до сотні. Сказали, буде сотня — звертайтеся. І тільки після масових убивств Небесної сотні з'явилися перші заяви на підтримку Майдану. І це не мої вигадки. Це свідчать учасники та інформаційний простір. Ми в книжці даємо не тільки інтерв'ю, а й повідомлення засобів масової інформації, які цього стосуються, щоби не примушувати читача ходити «інтернетами».

З одного боку це шок, а, з іншого, це дає привід пишатися: ми перемогли без допомоги. Проти нас були і Кремль, і Брюссель, і Вашингтон, а ми все одно перемогли! Ми зрозуміли, що ніхто у майбутньому не може скасувати волю народу, якщо він її проявляє.

«Правий сектор» став окремим пунктом для розслідування. Ми знайшли людей, які організовували «Правий сектор», коли Яроша там ще не було. Ми ставили неприємні

запитання Ярошу, наприклад, якого біса «Правий сектор» кришував казино, займався рекетом і розбоєм. І він нам чесно розповідав, як це було. Наша тактика ставити людям неприємні питання була вибрана правильно. Залежно від того, як людина реагує на неприємне запитання, завжди можна зрозуміти, щира вона з тобою чи ні. Якщо починає ловити мухи очима: ну, знаєте, питання складне... — точно бреше. Якщо ж вона готова, дивлячись тобі в очі, відповідати на неприємні питання, значить — каже правду. Єдине, що мушу зауважити: не застосовуйте цей прийом у родинному житті. Не працює. Лише з політиками та «іншими ворогами».

Окрема історія про медицину Майдану. Це не тільки госпіталі, які з'являлися нізвідки. Медицина Майдану — це відповідь на ще одне питання: десятки тисяч людей жили в абсолютно антисанітарних умовах, їли мало не з землі, спали точно на землі, на палетах, з туалетом і таким іншим катастрофа — і жодної епідемії. Ні шлункових, ні навіть ГРВІ. У той же час проплачені Януковичем люди у Маріїнському після того, як вони там поїдять свою їжу, всі сидять по куцах і небоєздатні. Чому? Виявляється, з перших днів Майдану там працювала самоорганізована медиками санітарно-епідеміологічна служба, яка ходила, перевіряла. Хворих ушпитальювали. Всі пункти харчування взяли під контроль, не дай Боже, хтось без рукавичок — «розстріл на місці». І саме тому, що ці люди так серйозно взялися за роботу, Майдан переміг. Якби ми всі захворіли на дизентерію, не було б ніякої революції. Іноді непомітні речі стають вирішальними. Нам про це розповідали самі медики.

Про переговори з Януковичем нам розповідав Тягнибок та інші учасники. Стратегія, тактика, як їх розводили, як сварили, які прийоми застосовували. На цю тему можна написати окремий трилер. Переговори ж були не тільки в кабінеті Януковича, а також у кабінеті Рибак: Рибак, Ключєв і ще хтось із представників Януковича. Переговори точилися постійно в кулуарах...

Аналіз силового спротиву — це простеження, як розкручувався маховик насильства від побиття студентів до масових убивств на Грушевського. У процесі аналізу цих силових

протидій нам вдалося зробити маленьке відкриття, зафіксоване прокуратурою. Ми знайшли чоловіка, який у ніч протистоянь 22 грудня 2013 р. був біля входу до стадіону ім. В. Лобановського і бачив стрільця, який стріляв у Сергія Нігояна. Стрілець ховався за афішними тумбами. Цей свідок — одесит, лікар, колекціонер живопису, освічена хороша людина. Він дав свідчення у прокуратурі, був слідчий експеримент, усе вже доведено. Такий наш невеличкий внесок в офіційне розслідування.

Окреме розслідування присвячене Верховній Раді. Пригадуєте, 16 січня Верховна Рада голосує за так звані «диктаторські закони», нам забороняють носити на голові каски і збиратися більше трьох, а 22 лютого Верховна Рада голосує за відставку Януковича. Здавалося б, та сама Верховна Рада, бандитське угруповання олігархів та їхніх посіпак ухвалюють рішення, яке вводить революцію у законне поле. Якби не було цього голосування, то наша б з вами революція трактувалася як захоплення влади збройним шляхом, і ніхто би її ніколи не визнав. Що сталося із цими людьми за цей місяць — питання.

Ми досліджували ще й таке. Станом на 23-24 лютого єдиним легітимним очільником України був Руслан Кошулинський, другий віце-спікер. Президент, прем'єр, Рибак, Калетник, перший віце-спікер були у бігах. Єдиний законний володар України — Кошулинський. За цих умов ким міг стати Кошулинський? В.о. президента, прем'єром, за-просто. А в результаті ким став? Сержантом Збройних сил України. І ми у нього запитуємо, на що він проміняв своє крісло. Він розповів. Дуже цікава історія.

А хто відкрив Верховну Раду, хто запустив систему «Рада», хто вивів людей на роботу? Кошулинський не мав права цього робити. Але відкрили, запустили, зібрали людей, проголосували. Це дуже цікаві речі, і відповіді на всі ці питання повинні бути знайдені, бо інакше вийде так, що «Пашинський із Турчиновим за гроші Держдепу зробили революцію».

Запитання, яке ми всім також ставили — питання грошей. Пам'ятаєте, Мартиненко казав, що дав два мільйони доларів на Майдан? Свої або чужі, але він реально приніс два мільйони на Майдан, це факт.

Ми обрали стратегію не робити висновків. Слідчі — ви. Ми вам зібрали матеріал. Ви судді, ви ухвалюєте рішення. По кожній справі підібраний матеріал, кожен файд — окрема справа. Окремо ми розібрали не тільки Київ, а й питання Криму, Донбасу, Харкова, Одеси і Херсона. Чому Херсона, скажу пізніше. А чому Криму, зрозуміло, бо там ми програли давно і сильно. Розпитували кримських татар, представника молодого крила Меджлісу. Вони розказали, як усе було, яким був Майдан у Сімферополі і як захоплювали Крим. Ми їх запитували, чому вони не боронили Крим, і вони розповідали про свої помилки. А потім ми спитали себе, чому ми не боронили Крим? Хіба кримські татари мали Чорноморський флот, бронетранспортери, гелікоптери, стрілецьку зброю? Ні, це українці мали. Чому ж українці не боронили Крим?

Про Донецьк. Ми в Донецьку програли вже після того, як перемогли у Києві. Нам розповіли — чому програли, як це сталося.

Окрема історія — Харків. Несподіваний виграш. Хто з вас сумнівався, що у Харкові буде ХНР? Ми у Харкові на Майдані були двічі, і тому знали, що там не буде ХНР. Про Харків нам розповідав Сергій Жадан.

Щодо Одеси. Були великі ризики, що в Одесі буде Новоросія. Там до середини травня ішла війна. Все дуже вагалось-коливалось. Начебто нічого не вказувало на перемогу, а все виявилось значно оптимістичніше. Я вам скажу із власного досвіду, найкраща аудиторія у нас як у письменників збирається в Одесі. Може, тому, що земляки. А, може, із якихось інших причин. Це ще одне підтвердження, що просто так нічого не буває. Все має своє коріння.

А Херсон — через своє географічне розташування. Херсон — це корок, Крим — це пляшка. Херсон заткнув «руську весну» в Криму і не дав їй звідти виповзти. Херсон — єдине місто так званого Південного Сходу, в якому ні на секунду не було спущено український прапор на жодній із адміністративних установ. У Херсоні дуже швидко взялися вилловлювати всіх цих туристів із Белгорода і Криму. Херсон взяли під контроль озброєні люди з мисливською зброєю. На виклики разом із міліцією їздила озброєна самооборона, і дуже швидко загнали всіх сепарів у куток. Був комічний випадок. Бабуся

півгодини тримала російську журналістку за руки, викликала самооборону, бо вона — «шпійонка». Склад злочину — «вона говорить російською мовою з російським акцентом, значить шпійонка». Це — Херсон, шановні друзі, чарівне таємниче місто.

Ну і окремих файлів — «Хто переміг на Майдані?» — називається. У ньому ми намагаємося розібратися, хто ж переміг. Як ділили посади в уряді Яценюка, звідки взявся Тенюх, чому Швайка став міністром сільського господарства, хто такий Махніцький і чому на нього все списали. Як Турчинов раптом став головою України, і чому він зараз нам про це не розкаже. Про всі ці перипетії розказано в окремому розділі.

В. М.: *А ви отак інтригу закручуєте, щоб схотілося купити?*

В. К.: Ні, ну що Ви, щоб схотілося прочитати! У нас робота така. Ви правильно запитуєте, «для чого»? Коли ми говоримо про Майдан, перед очима відразу постає Небесна сотня, жертви і втрати. Тому ми вирішили, що наша книжка не має бути сумною, політичною. Звісно, тут дуже багато інформації, яка змушує здригнутися. Тому ми з усіма нашими свідками розмовляли в дружній неформальній обстановці. Потрібно було підняти спогади, грубо кажучи, за півроку, про події, які відбулися п'ять років тому. Так чи так ти входиш у спільний процес згадування, під час якого так чи так спливають цікаві та смішні історії практично у кожного. Ми їх зібрали в останній файл. Називається файл «Не все так сумно». До цих історій, зокрема, і наша одна потрапила, насправді абсолютно неймовірна.

Пригадуєте, як завалили пам'ятник Леніну? Ми в той час на Майдані вночі чергували. Приходили звечора, покидали Майдан вранці. Вважали, що поки метро не працює, це наш час. Ми не входили ні в яку сотню, самопасами ходили. З нами чергував наш друг, режисер Михайло Іллєнко. Третя-четверта ранку, Михайло й каже: «Що тинятися, ходімо на Леніна подивимося, це ж історична подія». Підходимо до Бесарабки, ніч, темно, нікого ніде і тільки від Леніна такий звук — тук, тук, тук. Підходимо ближче, сидять на туші Леніна троє хлопців із зубилами і здобувають собі світле майбутнє. Стоїмо ми, значить, на це діло дивимося і раптом

звук такий — вау, вау, вау і синій маячок проблискує. Всі подумали, що це менти. Ми розуміємо, що зараз нагодяться менти і з'ясують, хто завалив Леніна: двох письменників і режисера на гарячому заскочили (тоді часи були такі, що за каністру бензину людей забирали). Тікати було якось запахло — ми ж перемагаємо. Стоїмо, чекаємо, що буде. Машина наближається. Бачимо — не менти, швидка, слава Богу, принесло. Заїжджає на майданчик, що перед Леніним, на тротуар, виходять троє медиків з валізками і по сходах починають підніматися. А ми нагорі стоїмо на них дивимось, що вони тут шукають. Підходять, і Михайло, спокійний такий іроніст, каже: «Доброї ночі. Якщо ви до нього, то спізнилися». Медики зупиняються, дивляться на нас, дивляться на Леніна, дивляться навкруги. Реально ніде нікого немає. Потопталися, потопталися, розвернулися, спустилися і поїхали.

Ми тоді так і не зрозуміли, що це було. І тільки вже коли писали цю книжку, пазли склалися. Пригадуєте, того дня Олег Тягнибок сказав свою вікопомну фразу: «Яке прикре самогубство!» Виявляється, якийсь жартун подзвонив на 103 і сказав: «Тут мужчина упав, лежить, не рухається». Швидка й приїхала, а ми попали якраз на розв'язку цього анекдоту. Це реальна історія, яку може підтвердити той самий Михайло. Взагалі такі історії створюють приємний присмак, тому що насправді Майдан — це великий шматок життя із трагедіями, комедіями, із лірикою, з усіма тими складовими, що їх, власне кажучи, має справжнє життя.

Ну, а тепер буквально пару слів про художню прозу. Вона робиться на базі вміння вживатися у роль іншої людини, уявляти собі, яка вона і як далі чинитиме, вміння говорити словами іншої людини. Тому що робота письменника і робота актора мають багато спільного.

Книжка «Забудь-річка» з'явилася на світ завдяки нашим дідам. Один із них червоноармієць, нагороджений орденом Червоної зірки, важко поранений при звільненні Криму, а другий — «ворог народу», 58 стаття, 8 років таборів. У нас із дитинства відбувалося роздвоєння особистостей. У радянський час дід-червоноармієць вважався хорошим дідом, а другий — незручним, так би мовити, «неформат». За Незалежності все помінялося. Тепер у нас цей дід хороший, а той — «неформат».

Але ж так не може бути. Вони обидва — наші рідні діди. І тому ми вирішили написати книжку, щоб розібратися зі своїми дідами, а разом і з вашими. Бо, за великим рахунком, у мільйонів сучасних українців діди воювали по різні боки фронту, і не лише у Світову війну. Крім того, велика частина наших дідів воювала в німецькій армії, за найскромнішими оцінками — більше ста тисяч. І їхні нащадки сьогодні живуть в Україні. І багато хто про це просто не знає. Головна проблема щодо наших предків полягає у тому, що вони нам у дитинстві нічого не розповідали. Наш дід, який воював, взагалі нічого про війну не розповідав, мовчав, а той, який сидів, якраз розповідав. А у більшості випадків у родинах приховувалося, що дід сидів, що дід був в УПА. Пропав на війні, і все, крапка. Таким чином нас позбавляли пам'яті.

Образ «Забудь-річка» язичницький. Ще в дохристиянські часи наші предки вірили, що світ живих і світ мертвих розділяє річка, перелітаючи яку, душа все забуває. Туди перелітає, забуває, що було тут, назад перелітає, забуває, що було там. У нас же Забудь-річка прокопана не між світами, а між поколіннями: нас, наших дідів і прадідів. І копалася ця Забудь-річка в радянські часи мало не в кожній хаті, коли було небезпечно мати засуджених родичів.

От, власне кажучи, ця тема і стала приводом до написання роману. Роман частково історичний. Історія починається з того, що 1939-го року, напередодні війни у Польщі на щойно звільненій від поляків і захопленій Сталіним українській землі в Бережанах Тернопільської області зустрічаються троє молодих хлопців. Один із них — син офіцера армії УНР, частина якої була розформована, другий — місцевий селянин, який учився разом із ним у гімназії, а третій — комсомолец, що приїхав із советами організовувати комсомольську ячейку в Бережанській гімназії. Першим під роздачу відповідно потрапляє син офіцера УНР. Його забирає НКВД і відправляє на заслання, потім його мобілізують, і він воює у Красній Армії і десь на фронті пропадає. Другим — комсомолец. Коли приходять німці, його заарештовують за ухиляння від мобілізації і відправляють у штрафбат, а звідти — у дивізію «Галичина». А третій, місцевий селянин, тікає у ліс до УПА. Головна ж інтрига полягає в тому, що всі три хлопці,

так чи інакше, в результаті обміну документів (документи тоді були без фотографій) опиняються під одним іменем.

А в далекому 2010 році в Україні зустрічаються двоє людей, він і вона. У них спалахує кохання, і все начебто добре, та раптом з'ясовується, що вони мають одного предка, з одним і тим же прізвищем, і що вони близькі родичі. Вони мусять розібратися у тій історії, а заодно у своєму минулому. Роман має дві лінії — історичну і сучасну. Сучасна закінчується на Майдані 2014 року.

Книжка фактично написана на правдивому матеріалі, на мемуарах. Ми перечитали гору мемуарів дивізійників, УПА, радянських солдат. Скажу вам, є хороші мемуари радянських солдат. Вони почали виходити після 2000-го року. Ми знайшли спогади одного єврея-розвідника. Він описує всю тактику: хто скільки цілить, якими перебіжками і скільки секунд можна бігти, куди летить міна, який кут розльоту. Такий собі підручник для бійця, написаний людиною, яка воювала в розвідроті. Фантастичні речі можна знайти, якщо зануритися. От на підставі всіх цих речей ми написали історичну частину. Ми не мали права вигадувати, адже йшлося про Другу світову війну. Не кажучи про те, що таку правду ми б просто ніколи не вигадали.

В. М.: Як ви пишете удвох?

В. К.: Дуже просто. Я — молодший, я пишу голосні літери, Дмитро — старший, у нього більше літер, він пише пригоlosні. А потім ми це складаємо.

Запитання від учасників: *Наскільки старший?*

В. К.: На 15 хвилин. За цей час можна вивчити багато. Він цим і скористався.

Запитання від учасників: *Є якісь придумані факти у вашій книжці?*

В. К.: Ми збрехали, що все це було під одним прізвищем. Хоча, ви знаєте, нас на цю брехню наштовхнув наш знайомий, на жаль, уже покійний ветеран війни Петро Галицький

із Петрівців, який нам розповів свою історію. Коли йому в 41-му році було 16 років, його мобілізували копати окопи, в армію він ще не годився. Коли прорвалися німці, всі хлопці розбіглися, а один нікуди не втік. На запитання чому, той зі сльозами відповів, що з Одеси та ще й єврей, німці відразу вб'ють. Петрові стало його шкода, він витягнув із кишені свої документи, на, каже, будеш українцем, Петром Галицьким, тікай до своєї Одеси, а мене в селі кожна собака знає і кожен підтвердить, що я — Петро Галицький. Той подякував, узяв документи і таким чином урятувався. Так стало два Петра Галицьких. Знаючи тодішні документи, це цілком імовірна річ. Фотографії, якщо й були, то такої якості, що жінку від чоловіка відрізнити було важко. Ми взяли цю ідею за основу, насмикали історій із різних мемуарів і звели їх в одну сюжетну лінію — це наш художній прийом, а більше намагалися ніде не брехати.

Ми насправді дуже ретельно ставимося до правди. Зверталися до істориків з проханням прочитати, поправити, що не так. Коли ми писали про село, в якому жив наш герой, ми поїхали туди, знайшли його хату, перевірили всі деталі. А коли приїхали в Бережани на презентацію, то довідалися, що бережанські історики заздалегідь купили цю книжку, поїхали в те село і все перевірили, чи сходиться, реально.

Але найскладніше було не з історичним матеріалом. Найскладнішим виявилася сучасність. Бо ми взяли за головну героїню жінку, не знаючи, що на нас чекає. Коли починаєш писати від імені жінки, раптом розумієш, що жінки зовсім інші, абсолютно дивні й загадкові істоти. І ти пошиваєшся у дурні. Наприклад, ми не підозрювали, що кожна жінка пам'ятає, в який одяг вона була вдягнена у вирішальні моменти свого життя. Ми перевіряли це на Оксані Забужко, поставивши їй каверзне запитання:

— Оксаночко, Вас КГБ колись вербувало?

— Звісно вербувало.

— Розкажіть, як це було.

Вона розповіла. А тоді контрольне запитання: «А що на вас було вдягнуто?» Вона відповідає: «Розумієте, якраз за тиждень до того я купила собі нову сукню: кремова, майже біла, спідничка трохи вище колін, тут такий фасон, викрійка, такі гудзики». Якби у нас була швейна машинка,

можна було б це все пошити з її слів. І це було не вчора, не позавчора і навіть не десять років тому. А чоловік, чесно кажучи, взагалі одягу не пам'ятає.

Дякувати Богу, в нашому оточенні є багато жінок, які нас виручили. Наприклад, читає наша колега, і каже, що у нас героїня неправильна. Жінка з таким характером, як у вашої героїні, не могла одягти такі туфлі. Як пов'язані характер і туфлі?! Але ок, перепишемо туфлі.

Я вам хочу донести одну просту думку: ніколи не лінуйтеся консультуватися. Немає людини, яка все знає, не існує в природі. Тому ми консультуємося з істориками, священниками, психологами, фольклористами. Це основа основ. Якщо ви берете велику роботу, вам без консультантів не прожити.

Як ми пишемо удвох. Це корисний досвід, перевірений на людях. Справа в тому, що люди, навіть брати і сестри, мають дещо різний погляд на життя. Ми дивимося на речі під різними кутами зору, і тому під час творчої роботи сварки не уникнути, а це не дуже добре. Як тільки ми посварилися, ми вже нічого не можемо робити. Тому ми випрацювали технологію. Головний секрет — викинути із роботи будь-яку оцінку. Ми разом працюємо над структурою, героями, розписуємо сценарний план, а потім уже пишемо. Наприклад, написав я епізод, даю братові. Він не говорить мені, добре це чи погано, а сідає і переписує його так, як вважає за потрібне, і повертає мені. Я читаю, виправляю те, що мені не подобається, і віддаю йому. Цей інтеракційний процес триває досить довго. Ми подивилися, наприклад, мінімальна кількість редакцій одного епізоду — 27, максимальна — 124, середня — 57. Тобто, кожний фрагмент редагувався 57 разів. Кожен файл окремо. Ворд зберігає всю статистику. Таким чином ми доходимо до тексту, який влаштовує обох, без сварки, без обзивання один одного брудними словами. Ми домовляємося заздалегідь. І ми домовляємося, що поправки ідуть не у форматі, «все неправильно», а у форматі «спробуємо так, а якщо такий варіант?» Тобто, ми в розмовах просто уникаємо оцінок.

Запитання від учасників: *Скільки часу у Вас займає праця над однією книгою?*

В. К.: Три-чотири роки. А в проміжках — легка розминка.

Запитання від учасників: *А три-чотири роки в якому темпі? Скільки Ви працюєте?*

В. К.: Над самим текстом ми працюємо, зазвичай, кілька місяців. Решта йде на задум, обговорення, різні погляди, розмови. Нам простіше — ми живемо в одній хаті, працюємо в одному кабінеті, на роботу їздимо в одному автомобілі. Тобто у нас простір для спілкування необмежений.

Запитання від учасників: *А була у Вас спроба написати твори окремо?*

В. К.: У нас просто ніколи не було такої мети.

Запитання від учасників: *А як же Ви про цю сьогоднішню зустріч писатимете?*

В. К.: Це взагалі дуже цікаво. Не тільки ми, наші дружини також близнючки. І в нас багато знайомих близнюків. Вони всі твердять, що у них є спільна пам'ять. Я не знаю фізіології утворення цієї спільної пам'яті, але у нас із Дмитром, у наших дружин, є спогади дитинства, коли ми не знаємо, з ким насправді це було. Причому, кожен упевнений, що це було саме з ним. Аж до емоцій, аж до сліз, аж до відчуття — ти знаєш, що це було з тобою, а він знає, що це було з ним. Причому такі речі, які не могли трапитися з обома — з велосипеда упав чи там іще якісь унікальні речі. Є ефект спільної пам'яті, можливо за рахунок того, що ми багато один одному розповідаємо, а можливо, є якийсь невербальний обмін емоціями, коли ти дуже переживаєш за рідну людину. А, якщо про цю зустріч конкретно, то я вам скажу, що за минулі два роки ми з Дмитром об'їхали 150 українських бібліотек, переважно в райцентрах і містах обласного підпорядкування. Таких зустрічей ми мали відповідно 150. Тому уявити собі цю сто п'ятдесят першу можна із заплученими очима (сміється).

В. М.: Які ваші враження від цих 150 зустрічей, Україна «ватна»? Яка вона, та Україна, яку ви побачили?

В. К.: Ватники до нас не ходять. Їх по обличчю видно. Україна нас зачарувала. Ми зрозуміли, що вона не тільки не вмерла, а на місцях формуються еліти, інтелектуальні, політичні, мистецькі, іноді досить сильні, іноді на очах народжуються, під час зустрічей. У Немирові, наприклад, заходить людина і каже: «Ого скільки людей! Я думав буду один, а нас багато!» При населенні у 30 тисяч він думав, що буде єдиним, хто прийде до бібліотеки, а там сотня. У людини шок, і з бібліотеки вона виходить зовсім інакшою, і згодом ще прийде зустрітися з однодумцями...

Запитання від учасників: *А є якась прогресія приходу людей?*

В. К.: Можна сказати, своєрідна антипрогресія. Ми ж їдемо також і з метою, щоб за нами приїжджали інші письменники, ми з ними охоче ділимося і контактами, і організаторами. Згодом за нами дійсно багато хто їде. В Енергодарі Запорізької області — це місто з атомною електростанцією — директор бібліотеки сказав, що ми перші, хто до них приїхав. Через рік навідалися, і виявилось, що за цей час у них побували той, той і той. І, якщо перший раз до нас прийшли усі, хто міг: історична подія, якісь істоти екзотичні, однакові дядьки, то наступного разу — лише ті, хто читає, кого реально цікавлять книжки. Енергодар, до речі, доволі велике місто, там виступають зірки першої української величини, Тіна Кароль, «Вар'яти» тощо, а от письменники чомусь його обділяли увагою, хоча там шикарна бібліотека. Одним словом, ми повернулися сповнені оптимізму.

А ось із селом зовсім погано. Село сьогодні не потребує людей. На землі працюють великі комбайни, якими керують чужі люди, вкидають врожай у машину і вивозять. Село стоїть збоку, нікому не потрібне. Більшість сільгоспвиробників не створюють робочих місць, позакривали все тваринництво. Садівництво, городи — на Херсонщині, на Поділлі, там потрібна робоча сила, а щоб посіяти ріпак чи соняшник — лише комбайн і солярка, все, люди не потрібні. Тому

треба розуміти, що село сьогодні занепадає, воно так чи так вимре. За винятком мелітопольський черешень, миколаївського винограду. Там, де треба руки, — там буде для людей робота.

Із позитивного я вам скажу про користь читання. Ми завжди намагаємося пояснити і дітям, і дорослим, навіщо потрібно читати. Зараз я на вас цю штуку випробую, щоб ви могли спробувати на інших, на своїх дітях. Рецепт для передачі іншим. Чи бувало у вас у житті таке, що спочатку ви прочитали книжку, а потім пішли в кіно, зняте за цією книжкою? Бувало. Які враження? (*Репліки з зали: книжки кращі.*) От! Коли ми пішли з дітьми на Гаррі Поттера, діти сказали: що за фігня?! І ми згадали, що коли в дитинстві пішли на «Вершника без голови», то потім так само сказали: що за фігня! Бо людина, коли читає, то сама для себе знімає кіно, у себе в голові. Вона працює і режисером, і художником, і композитором, і актором. Тобто у неї в голові працює повноцінний Голівуд. А потім якийсь дешевий Спілберг за якісь 100 мільйонів доларів знімає якесь фуфло, — все зовсім не так!

А тепер питання: чи кожній людині дано мати в голові Голівуд? Людина, яка має в голові Голівуд, особлива. Таких людей меншість. Саме тому в кожній країні при опитуванні «Чи ви читаєте?» половина людей каже «ні». Читання є творчим процесом. Коли ви читаєте книгу, ви створюєте кіно, ви творите світ. Той, хто читає, і є елітою. Ті, хто читають, і є особливими людьми. Тому що, по-перше — їм це дано, а, по-друге, у них є можливість. Якщо ви вирости у селі, де, крім етикетки на пляшках, не було що читати, з вас не виросте читач. А якщо ви в дитинстві мали вдома полицку, бібліотеку, книгарню, ви виростаєте унікальною людиною. Бо це вам дано від Творця, це і є сутність Господа Бога, яка дається кожному. Читання — це те, що створює людину за зразком і подобою Божою.

Сподіваюся, я вам додав оптимізму.

Дякую!

*Спілкування з учасниками групи Presidents' MBA-17
відбулось у вересні 2018 року (Київ, Україна).*